

MAKK FERENC:

Megjegyzések a Kalocsai Érsekség korai történetéhez

A kalocsai egyházmegye korai históriájával kapcsolatban számos fontos kérdés nyert megfogalmazást. Így a vitatott problémák közé tartozik, hogy mikor jött létre az egyházmegye; vajon eredetileg püspökségként avagy érsekségként szerveződött-e meg; s ha kezdetben püspökség volt, miért és mikor lett érsekséggé; ha viszont már alapításakor érsekségként működött, akkor mivel magyarázható az, hogy – más népektől országoktól eltérően – magyar földön már az egyházszerzés *kezdeti* időszakában nem egy, hanem két érsekséget állítottak fel? Hasonlóan a vitás kérdések közé tartozik az, hogy *mikor és miért* került át az egyházmegye székhelye Kalocsáról a Duna–Tisza közének délebbi részére, Bács településre. Rövid előadásunkban mindössze *ezzel* az utóbbi kérdéssel kívánunk foglalkozni.

A szakirodalomban ma már általánosan elfogadott az a felfogás, amely szerint a kalocsai érsekség székhelyének Bácsra történő áthelyezése Szent László nevéhez fűződik, s az esemény uralkodásának végére tehető. Előadásunk során a későbbiekben kiderül, hogy – bizonyos kronológiai pontosítást alkalmazva – mi is lényegében ezen a véleményen vagyunk. Az eddigi nézetektől lényegesen eltérő, *más* elképzelésünk van azonban azt a kérdést vizsgálva, hogy *miért* került át Szent László döntése következtében az érsekségi központ Kalocsáról Bácsra. Meg kell jegyezni: arról van szó, hogy az áthelyezés ellenére Kalocsa továbbra is megmaradt az érsekség *egyik* székhelyének. Nagyon sajtáságos – teljesen kivételes – módon a XI. század végétől egészen a XV. századig a kalocsai érseki egyházmegyének két központja volt: Kalocsa és Bács település Dél-Magyarországon.

Nézzük meg mindenekelőtt azt, hogy az áthelyezéssel kapcsolatban milyen nézetek fogalmazódtak meg eddig.

1. Van olyan vélemény, miszerint az érsekség központjának áttétele Bácsra a Szerémség területének magyar részről történő, XI. századi elfoglalásával, illetve a szerémségi vidékeknek Kalocsához való csatolásával függ össze. Ezzel szemben az vethető fel, hogy egyrészt a Szerémség már a honfoglalástól kezdve – miként ezt Bíborbanszületett Konstan-

tin császár műve tanúsítja – magyar uralom alatt állott, s így nem kellett azt a XI. század második felében elfoglalni. Másrészt pedig a legújabb kutatások szerint a szerémségi területek Kalocsa alapítása (azaz a XI. század eleje) óta a kalocsai egyházmegye részét képezték. Ily módon tehát nem lehet a XI. század végi székhelyváltást magyarázni.

2. Más kutatói felfogás úgy fogalmaz, hogy a központ áthelyezése azért vált szükségessé, mert a váci egyházmegye létesítése nyomán a kalocsai érsekség északon komoly területi veszteségeket szenvedett el, emiatt székhelye az északi *határszélre* került, ez viszont az érsekség igazgatása szempontjából nagyon kedvezőtlennek bizonyult, s ezért azt délbre, Bácsra helyezték át. Ezzel a nézettel viszont az a probléma, hogy egyrészt a váci püspökség létesítési ideje szerfelett bizonytalan, egyaránt tették azt Szent István, Péter király és I. Géza korára. Ennek következtében pedig rendkívül bizonytalan a váci püspökség alapítását kapcsolatba hozni a Kalocsa–Bács székhelyváltással. Másrészt *több* egyházmegye esetében is kimutatható, hogy a székhely az egyházmegye szélén volt (pl. Győr, Vác, Csanád), mégsem helyezték át a székhelyet az illető püspökség egyik központibb fekvésű helyére.

3. Egy harmadik, igen elterjedt koncepció szerint 1071/72. évi magyar elfoglalása következtében a szerémi ortodox püspökség Magyarországra került, majd hamarosan a határvárból (Szerémvárból) ezt a görög püspökséget Bácsra helyezték át. Végül Szent László az 1089-i amalfi zsinat nyomán – a keleti és a nyugati egyházak közötti *uniós* törekvések jegyében, mintegy elősegítve a római és a konstantinápolyi egyházak békés közeledését – egyesítette a *latin* rítusú kalocsai érsekséget a *görög* rítusú bácsi püspökséggel, s ennek révén került át az érsekségi központ Bácsra.

Ezzel az elmélettel kapcsolatban is számos kifogás emelhető. Egyrészt bizonytalan az, hogy 1071 táján Szerémvárban ortodox püspökség létezett volna, másrészt semmi sem igazolja azt, hogy Bácsott valaha is (így pl. 1071/72 *után*) görög püspökség működött volna. Így viszont nem lehet uniós programról beszélni. Sőt, majd látni fogjuk, hogy szerintünk békés uniós program helyett annak éppen ellentéte:

határozott – ortodoxellenes – latinizációs törekvés adja magyarázatát Szent László lépésének.

Ezek után felvázoljuk azt, hogy miként látjuk mi a Kalocsa–Bács székhelyváltás kérdését. Előrebocsátjuk azt, hogy mi úgy véljük: a kalocsai központ Bácsra helyezése szoros kapcsolatban áll az ún. *keleti angolok* történetével.

Nézzük meg tehát először azt, hogy kik voltak ezek a *keleti angolok*?

Egy XIV. századi izlandi saga (legenda) elbeszélése nyomán 1937-ben figyelt fel a magyar történetírás a *rejtélyes* „keleti angolok” históriájára. A Hitvalló Edward angol király (1042–1066) életéről szóló saga elmondja, hogy nagyszámú angol lovag – Hódító Vilmos uralma (1066–1087) elől menekülve – többszáz hajóval a Földközi-tengeren keresztül Konstantinápoly alá érkezett. Itt a bizánci uralkodó segítségére siettek a lovagok, és megszabadították a várost a pogányok ostromától. A basileus jutalmul az angolok egy csapatát testőrségébe fogadta, a többieknek pedig kérésükre birodalma északi részén területet jelölt ki letelepedés céljára. Ezt a földet azonban előbb a pogányoktól vissza kellett foglalniuk. Miután ez megtörtént, a lovagok a megszerzett földön letelepedtek, azt Új-Angliának nevezték el, és számos várost alapítottak rajta (pl. New York stb.). Új hazájukban az angol lovagok nem kívánták a görög vallást követni, ezért a maguk számára Magyarországról kértek *papokat és püspököket*.

Mivel mindezt egy izlandi saga mesélte el, ezért a magyar történet-tudomány – nem adván hitelt az elbeszélésnek – érdemben nem foglalkozott Új-Anglia történetével. 1974-ben azonban külföldön közétettek egy olyan francia forrásrészletet, amely a saga által elmondottakat kétségbevonhatatlan módon igazolta. A laoni névtelen – XIII. század elejéről való és *vitathatatlan* hitelű – krónikája teljes terjedelmében tartalmazza a „keleti angolok” históriáját. Ezáltal bizonyosságot nyert az, hogy az egész eseménysor nem a mondák világába tartozik, hanem a XI. század vége történeti valóságának része volt. Így tehát történeti ténynek kell tekintenünk azt is, hogy a – francia Anonymus által „keleti angolok” kifejezéssel illetett – lovagok és a magyarok között kapcsolat jött létre. Erről egyébként a latin nyelvű francia forrás a kö-

vetkezőket mondja: „*Angli orientales nolentes Grecorum patriarche subesse, miserunt clericos suos ad Hungariam in episcopos consecrandos, qui sunt sub iurisdicione Romani pontificis...*” Azaz a *keleti angolok*, mivel nem óhajtottak a konstantinápolyi pátriárka egyházi fennhatósága alá kerülni, vagyis nem kívántak a bizánci egyházhoz csatlakozni, papjaikat püspökké szentelés céljából a magyarokhoz küldték, mert azok a római pápa egyházfősége alatt álltak.

Az egész eseménysorral kapcsolatban egyébként számos kérdés nyert megfogalmazást. Mivel azokkal értünk egyet, akik az angol lovagok Bizáncba érkezését 1075-re datálják, az általuk elfoglalt területet (Új-Anglia földjét) a bizánci Paristrion-thema (provincia) határai között az Al-Duna vidékére, a Duna Fekete-tengeri deltájához közeli részre (a mai Bulgária északi részére) helyezük. Ez az a terület, amelyet Bizáncban Paristrionnak, ill. római példa nyomán Moesiának neveztek. A *Moesia* elnevezés a későbbiekben még fontos lesz számunkra. Nagy valószínűséggel északra érkezésük I. Alexios császár (1081–1118) uralkodásának elejére, közelebről *1083-ra* tehető!

1083-as „honfoglalásuk” után vették fel a „keleti angolok” az érintkezést a magyarokkal. Az a tény, hogy egyházjogilag nem akartak Konstantinápolyhoz tartozni, összefüggött azzal, hogy *teljes mértékben* függetlenedni szerettek volna Bizánctól. Egyértelműen erre vall az, hogy megölték a bizánci adószedőket, akiket a császár küldött hozzájuk. Véleményünk szerint az angolok a pogány besenyőktől megszerzett észak-balkáni hazájukban olyan külön állam (fejedelemség) megszervezésére, kiépítésére törekedtek, mint amilyeneket – részben éppen Bizánc rovására – alig másfél évtized múlva a Szentföldön létesítettek a „pogányoktól” elragadott területeken a keresztes vitézek. Ebbéli szándékuk megvalósításában számítottak a magyar király támogatására. Ezért közeledtek hozzá.

Valószínűleg először csak felszentelt papokat kértek a magyaroktól vagy pedig saját embereik pappá szentelését. A kapcsolatfelvétel – az 1080-as évtized közepe táján – természetesen olyan magyar püspökséggel, ill. egyházmegyével történt meg részükről, amelyik területileg hozzájuk a legközelebb esett. Az erdélyi, a csanádi, a bihari és a

kalocsai egyházmegye jöhetett szóba. Később – az 1080-as évek második felében – merült fel az igény arra vonatkozólag, hogy az angoloknak saját püspökeik legyenek. A püspökszenteléshez pedig már *érsekre* volt szükség. Előző kapcsolataik alapján püspökeik felszentelésére nyilvánvalóan az egyházjogilag illetékes *kalocsai érsek* vállalkozhatott.

Valószínű, hogy az angolok kérése nyomán rövidesen Kalocsához tartozó suffraganeus püspökök kezdték meg működésüket Új-Angliában, bár tevékenységükre vonatkozó konkrét adataink nincsenek.

A keleti angol–magyar egyházi kapcsolat rendkívüli mértékben megnövelte a kalocsai metropolita *földrajzi* hatáskörét az 1080-as évek végére. Véleményünk szerint elsősorban ezzel függhetett össze a *kalocsai érsekség központjának Bácsra helyezése* Szent László király intézkedésére!

A fő cél Szent László részéről az volt, hogy – földrajzilag közelebb, mintegy 150 km-rel közelebb víve a magyar érsekség központját az angol lovagok területéhez – *szorosabbná fűzze és könnyebbé tegye* a magyar érsekség és az Új-Anglia közötti együttműködést és ezáltal a római rítust tegye uralkodóvá olyan vidéken, amely korábban Konstantinápolyhoz tartozott. De emellett az is célja volt a királynak, hogy az ország *déli részén* nagy számban élő görög hitű lakosság és ortodox papság a szkizma (1054) után a római egyház hatékonyabb ellenőrzése és erőteljesebb befolyása alá kerüljön. Ismeretes, hogy Szerémségben és a Duna–Tisza közének déli részén bizánci forrás szerint még a XII. század közepén is jelentős számú ortodox hitű lakosság élt papjai vezetésével. Ez az a *latinizációs program*, amire az előbb már utaltunk. Az érseki központ áthelyezésének pontos ideje nem határozható meg. Nagy valószínűséggel az 1080-as évek második felére, az évtized legvégére tehető. Ekkor kezdhette meg működését Fábián, az *első bácsi érsek*, aki minden bizonnyal Dezső (Desiderius) kalocsai érseket váltotta fel a főpapi székben.

A magyar egyház és az angol lovagok közötti kapcsolat csak I. László egyetértésével valósulhatott meg. A király nemcsak a kalocsai érsekség – s rajta keresztül a magyar egyház – befolyási területének növekedése céljából, hanem saját politikai-hatalmi érdekszférájának

gyarapodása érdekében is támogatta az egyházi-vallási érintkezéseket. Mindezzel tisztában voltak Konstantinápolyban, ezt jelzi a francia forrás azon kitétele, miszerint az egyházi kérdésben az angol lovagok magatartása *nagyon nem tetszett* a bizánci császárnak.

A basileus (I. Alexios) aggodalma egyáltalán nem volt indokolatlan. Ezt bizonyítja, hogy Szent Lászlónak Új-Angliával kapcsolatban egészen messzemenő, nagyszabású politikai koncepciója támadt. Erre utal szerintünk az, hogy a magyar király 1091 nyarán – egyik levelének tanúsága szerint – felvette és használta a *rex Moesiae* (Moesia királya). Ezzel Szent László azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy Bizánccal szemben igényt tart a keleti angolok által lakott moesia területek feletti uralomra is.

A körülmények kedvezőtlen alakulása miatt azonban László király ambiciózus, *moesia terjeszkedő politikája* kudarcot vallott. Ennek oka az volt, hogy az angol lovagok – a francia forrás szerint nagyjából ugyanabban az időben – kibékültek a bizánci császárral, miután a basileus – a besenyők 1091-es legyőzését követően – a bizánci uralmat a Paristrion egész területén helyreállította. A lovagok és a bizánciak viszonyának normalizálása egyúttal véget vetett a Magyarország és Új-Anglia közötti érintkezésnek, beleértve a Kalocsához fűződő egyházi kapcsolatokat is. Nincsenek adataink a keleti angolok további történetére vonatkozóan sem. Későbbi históriájuk a Balkánon ma is rejtély számunkra.

Tájékoztató irodalom

Giggaar, K. N.: *L'émigration anglaise à Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues à Constantinople.* Revue de études Byzantines 32. (1974), 301–342. p.

Diaconu, P.: *Les Petchénegues au Bas-Danube.* Bucarest, 1970.

Fest S.: *Adalékok az angol–magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában.* Századok 61.(1937.) 122–126. p.

Gyóni M.: *A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege.* A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Bp., 1942, 89–177. p.

Györffy Gy.: *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása.* Az MTA II. Osztályának Közleményei II. 1952, 325–362. p.; III. 1953. 69–104. p.

Kristó Gy.–Makk F.: *Az Árpád-ház uralkodói.* Bp., 1995.

- Kristó Gy.: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988.
- Laszlovszky J.: *Angol–magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig*. (Kéziratos kandidátusi értekezés) Bp., 1991.
- Makk F.: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993.
- Makk F.: *Megjegyzések a Szent László korabeli magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 96. (1992), 13–24. p.
- Makk F.: *Saint Ladislas et les Balkans. Byzance et ses voisins*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Opuscula Byzantina IX. Szeged, 1994, 59–67. p.
- Nicol, D. M.: *Byzantium and England*. Balkan Studies 1974, 179–203. p.
- Shepard, J.: *Another New England-Anglo-Saxons Settlement on the Black Sea*. Byzantines Studies 1 (1974), 18–39. p.
- Theodorescu, R.: *Marginalia to 11th Century Anglo-Saxons in the Pontic Area*. Roumaine d'histoire 20 (1981), 637–645. p.
- Udvardy J.: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)*. Köln, 1991.